

ל

קביעת ימי הפורים כימים טובים – הזמנים והמקומות

מבוא

- א. מיזמה עממית למתכונת קבועה
- ב. מסורות בחז"ל: מאבק על קביעת י"ד וט"ו באדר כימי פורים לדורות ומקרא מגילה בהם
- ג. מקרא מגילה בי"ד באדר בערי הפרזות, ובט"ו באדר במוקפות חומה
- ד. מוקפות חומה – שושן, מימות אחשורוש, כל חומה
- ה. מגילה בט"ו באדר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון – כבודה של ארץ ישראל
  1. להימנע מגנותה של ארץ ישראל החרבה באותה עת, או להזכירה באופן חיובי
  2. עיקר הנס היה ליושבי ארץ ישראל הגרים בה
  3. כדי שהכול יעלו לארץ וישבו בערי החומה, ויום ט"ו באדר יהיה פורים לרוב עם ישראל
  4. המקום הקבוע והנצחי של עם ישראל הוא בארץ, ויש לעצב את החג בהתאם לכך
  5. התחדשות במעמד הערים המוקפות חומה בארץ לאחר הגלות, לקראת חידושם המלא
  6. כבודו של יהושע בן נון הלוחם הראשון בעמלק וכובש הארץ

מבוא

פורים לא מצוין באותו תאריך בכל רחבי העולם היהודי. כבר בעת עיצובו נקבעו לו זמנים שונים, בהתאמה למקומות יישוב: "לקים את ימי הפורים האלה בזמניהם" (אסתר ט, לא) – זמנים הרבה תקנו להם" (מגילה ב ע"א). להלן נעסוק אחר ההליך בו נקבעו הזמנים השונים, ע"פ המסופר במגילת אסתר וע"פ המסורות השונות והמגוונות אצל תנאים ואמוראים. אנו נציב זאת כהליך שנבנה שלב אחר שלב, על אף שלא ברור שכך אכן אירע מבחינה היסטורית וכרונולוגית. קיימות התייחסויות שונות באשר למרכיבים מהם התגבשו לבסוף הזמנים הקבועים בהם קהילות ישראל יקיימו את ימי הפורים. אלו המרכיבים בהם נעסוק, ובסדר הבא:

[א] עיון בפסוקי המגילה מלמד שהיום שלאחר הניצחון על האויבים צוין במשתה ובשמחה, כשכל יושבי מדינות המלך מציינים זאת בי"ד באדר, ויושבי שושן שנלחמו יום נוסף מציינים זאת בט"ו באדר. בשנים שאחר כך, היושבים בערי הפרזות יזמו לעשות יום משתה ושמחה בכל שנה בי"ד באדר.

[ב] בשלב הבא, מרדכי ואסתר קראו בעקבות יוזמה ראשונית זו, לקבוע שני ימי פורים לדורות, י"ד וט"ו באדר, ולקרוא בהם את סיפור הנס. יש מסורות בחז"ל העוסקים בתיאור המאמצים למול העם היושבים במדינות המלך, ובדיונים של מרדכי ואסתר עם ההנהגה הרוחנית שבאותה העת, כדי שיתמכו בהצעתם לקבוע שני ימי חג לדורות.

[ג] לאחר שקריאת מרדכי ואסתר לציין שני ימי חג התקבלה ע"י העם והמנהיגות הרוחנית, היה צורך להחליט היכן יציינו את פורים בי"ד באדר והיכן בט"ו באדר. ההבחנה היא בין ערים פרזות לערים מוקפות חומה: בערים פרזות יקראו בי"ד באדר, ובערים מוקפות חומה בט"ו. כאן יש לברר: מהן ההנמקות להבחנה בין פרזות למוקפות חומה באשר לציין ימי הפורים?

[ד] לאחר שמוסכם שבט"ו באדר קוראים מגילה בערים מוקפות חומה, יש לברר: באיזו חומה מדובר? נעיין בהצעותיהם של שלושה תנאים: חומה מימות יהושע בן נון, חומה מימות אחשורוש, וחומה בכל זמן נתון.

[ה] הדעה שהתקבלה היא שהחומה המדוברת היא חומה מימות יהושע בן נון. מה מיוחד בערים מוקפות אלה דווקא, ומה משמעות הקשר שבין סיפור המגילה המתרחש בתחילת ימי הבית השני לערים מוקפות חומה מתקופת ההתנחלות, תקופת יהושע בן נון? מה מעמדה של שושן, בה מתחילה ציינו את הנס ביום ט"ו באדר, על אף שהיא איננה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון?

א. מיוזמה עממית למתכונת קבועה

סיפור מגילת אסתר התרחש בתחילת ימי הבית השני.¹ ע"פ המסופר במגילת אסתר, המן, באישורו של אחשורוש, הכריז על יום י"ג באדר שבשנה השלוש עשרה למלכות אחשורוש (אסתר ג, ז) כיום בו יהרגו ביהודים היושבים בכל מדינות המלך:

לְהַשְׁמִיד לְהַרְגֹּ וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִנְעַר וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד
בְּשָׁלוֹשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שָׁנָיִם עָשָׂר הוּא חֹדֶשׁ אָדָר, וּשְׁלָלָם לְבוֹז (אסתר ג, יג).

גזרתו של המן פורסמה בי"ג בניסן בשנה השתיים-עשרה למלך אחשורוש (אסתר ג, יב), ומספר ימים לאחר שהכריז עליה הוא סולק וניתלה. קרוב לחודשיים וחצי לאחר מכן, ובעקבות בקשת אסתר, יוצאת פקודה חדשה מהמלך, לפיה ניתנת רשות ליהודים להלחם נגד אויביהם, באותו תאריך שהמן ייעד לפגוע בהם:

וַיִּקְרְאוּ סִפְרֵי הַמֶּלֶךְ בְּעֵת הַהִיא בְּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי הוּא חֹדֶשׁ סִינֹן בְּשָׁלוֹשָׁה
וְעֶשְׂרִים בּוֹ וַיִּכְתֹּב כָּכָל אֲשֶׁר צִוָּה מְרַדְּכִי אֶל הַיְהוּדִים וְאֶל הָאֲחֻשְׁדָּרְפָּנִים
וְהַפְּחוֹת וְשָׂרֵי הַמְּדִינֹת אֲשֶׁר מֵהַדָּו וְעַד כּוֹשׁ שָׁבַע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה מְדִינָה
מְדִינָה וּמְדִינָה כְּכַתְּבָהּ וְעַם וְעַם כְּלָשָׁנוּ, וְאֶל הַיְהוּדִים כְּכַתְּבָם וְכָלשׁוֹנָם.

1. על הרקע ההיסטורי של המגילה, ראה: יוסף תבורי, "התקופה הפרסית בעיני חז"ל", מלאת, ב (תשמ"ד), עמ' 65-77; הרב יעקב מדן, "מבוא למאמרו של ח' חפץ על מלכות פרס ומדי", מגדים, יד (תשנ"א), עמ' 53-56; חיים חפץ, "מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה – עיון מחודש", שם, עמ' 78-147.

וַיִּכְתֹּב בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁוֶרֶשׁ וַיַּחֲתֹם בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ, וַיִּשְׁלַח סָפְרִים בְּיַד הָרָצִים בְּסוּסִים רַכְבֵי הָרֶכֶשׁ הָאֲחַשְׁתָּרְנִים בְּנֵי הַרְמְכִים. אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ לַיהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל עִיר וְעִיר לְהַקְהֵל וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם לְהַשְׁמִיד וְלְהַרְגוֹ וּלְאַבֵּד אֶת כָּל חַיִל עִם וּמְדִינָה הַצָּרִים אֹתָם טָף וְנָשִׁים, וּשְׁלָלָם לְבוֹז. בְּיוֹם אֶחָד בְּכָל מְדִינוֹת הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁוֶרֶשׁ, בְּשִׁלוּשָׁה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ שָׁנִים עָשָׂר הוּא חֹדֶשׁ אָדָר. פִּתְשָׁגוֹן הַכְּתָב לְהַנְתֵּן דָּת בְּכָל מְדִינָה וּמְדִינָה גְלוּי לְכָל הָעַמִּים, וְלִהְיוֹת הַיהוּדִים עֵתוּדִים עֵתִידִים לְיוֹם הַזֶּה לְהַנָּקֵם מֵאִיְבֵיהֶם (אסתר ח, ט-יג).

משהגיע התאריך המיועד, נלחמו היהודים באויביהם:

וּבשָׁנִים עָשָׂר חֹדֶשׁ הוּא חֹדֶשׁ אָדָר בְּשִׁלוּשָׁה עָשָׂר יוֹם בּוֹ אֲשֶׁר הִגִּיעַ דָּבָר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ לְהַעֲשׂוֹת, בְּיוֹם אֲשֶׁר שָׁבְרוּ אִיְבֵי הַיהוּדִים לְשִׁלוֹט בָּהֶם וְנִהְפְּזוּ הוּא אֲשֶׁר יִשְׁלְטוּ הַיהוּדִים הֵמָּה בְּשִׁנְאֵיהֶם. נִקְהְלוּ הַיהוּדִים בְּעָרֵיהֶם בְּכָל מְדִינוֹת הַמֶּלֶךְ אַחְשָׁוֶרֶשׁ לְשַׁלַּח יָד בַּמִּבְקָשִׁי רָעָתָם, וְאִישׁ לֹא עָמַד לִפְנֵיהֶם כִּי נָפַל פַּחַדָם עַל כָּל הָעַמִּים... וַיִּכּוּ הַיהוּדִים בְּכָל אִיְבֵיהֶם מִכַּת חֶרֶב וְהָרָג וְאֶבְדָן, וַיַּעֲשׂוּ בְּשִׁנְאֵיהֶם כְּרָצוֹנָם (אסתר ט, א-ב, ה).

לאחר מכן, אסתר ביקשה מאחשורוש יום מלחמה נוסף בשושן הבירה נגד האויבים, ואחשורוש נענה לה. בעקבות כך:

וַיִּקְהְלוּ הַיהוּדִים אֲשֶׁר בְּשׁוּשָׁן גַּם בְּיוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ אָדָר וַיַּהֲרֹגוּ בְּשׁוּשָׁן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ, וּבַבָּזָה לֹא שָׁלְחוּ אֶת יָדָם (אסתר ט, טו).

ציון סיום המלחמה היה בשני תאריכים סמוכים. היהודים היושבים במאה עשרים ושבע מדינות המלך, למעט יושבי שושן בירת ממלכתו של המלך אחשורוש, נלחמו באויביהם ב"ג באדר, ולמחרת היום פסקו מלהילחם ועשו בו יום משתה ושמחה:

וּשְׂאָר הַיהוּדִים אֲשֶׁר בְּמְדִינוֹת הַמֶּלֶךְ נִקְהְלוּ וְעָמְדוּ עַל נַפְשָׁם וְנִזְחַּחוּ מֵאִיְבֵיהֶם וְהָרָג בְּשִׁנְאֵיהֶם... בְּיוֹם שְׁלֹשָׁה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ אָדָר, וְנִזְחַּחוּ בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר בּוֹ וַעֲשׂוּ אֹתוֹ יוֹם מְשֻׁתָּה וְשִׁמְחָה (אסתר ט, טז-יז).

יושבי שושן שנלחמו גם למחרת, קבעו את המשתה והשמחה יום מאוחר יותר:

וְהַיהוּדִים אֲשֶׁר בְּשׁוּשָׁן נִקְהְלוּ בְּשִׁלְשָׁה עָשָׂר בּוֹ וּבְאַרְבָּעָה עָשָׂר בּוֹ, וְנִזְחַּחוּ בְּחִמְשָׁה עָשָׂר בּוֹ וַעֲשׂוּ אֹתוֹ יוֹם מְשֻׁתָּה וְשִׁמְחָה (שם יח).

בפסוקי המגילה שאחר כך מצוינת חגיגה ספונטנית ביום י"ד באדר, הנעשה כיום שמחה משתה ומשלוח מנות, אך לא בהתאם לאותה חלוקה גיאוגרפית המבחינה בין יהודי שושן ליהודי שאר מדינות המלך, כפי שהיה בימי המלחמה:

על כן היהודים הפּרזים הישבים בערי הפרזות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשחה ויום טוב, ומשלוח מנות איש לרעהו (שם יט).

ערים פרזות הן ערים פרוצות ופתוחות ללא חומה, כפי שתיאר הנביא יחזקאל את יושבי הערים הללו: "ואמרת אעלה על ארץ פרזות, אבוא השקטים ישבי לבטח, כולם יושבים באין חומה וברוח ודלתים אין להם" (יחזקאל לח, יא). הייתה זו כנראה יוזמה עממית שפשטה ונהגה בערים הפרזות במשך כמה שנים. לא נאמר בפסוקי המגילה דבר באשר לחגיגה ייחודית של היושבים בשושן או בערים אחרות שאינן פרזות בשנים שלאחר הנס. בפסוק מודגש שרק הפרזים נהגו כך: "היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות"².

פסוקי המגילה הבאים אחר כך (שם כ-לא), מתארים מעורבות דומיננטית של מרדכי ואחר כך של אסתר, הקוראים לכל היהודים לקבע את היוזמה שפשטה בערי הפרזות כמסגרת קבועה בשני ימים שונים וסמוכים זה לזה:

וּיְכַתֵּב מְרַדְּכִי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וַיִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל כָּל הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְדִינֹת הַמֶּלֶךְ אַחֲשֵׁרוּשׁ הַקְּרוּבִים וְהַרְחֹקִים. לְקַיֵּם עֲלֵיהֶם לְהִיּוֹת עֹשִׂים אֶת יוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר וְאֶת יוֹם חֲמֵשָׁה עָשָׂר בּוֹ, בְּכָל שָׁנָה וּשְׁנָה. כִּימֵים אֲשֶׁר נָחוּ בָהֶם הַיְהוּדִים מְאוּבִיָּהֶם וְהַחֲדָשׁ אֲשֶׁר נֶהְפְּדוּ לָהֶם מִגִּזְוֹן לְשִׂמְחָה וּמְאֻבָּל לְיוֹם טוֹב, לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מְשִׁחָה וּשְׂמִיחָה וּמְשִׁלוּחַ מְנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּמִתְּנוּת לְאַבְיוֹנִים. וְקִבַּל הַיְהוּדִים אֶת אֲשֶׁר הִחְלוּ לַעֲשׂוֹת, וְאֶת אֲשֶׁר כָּתַב מְרַדְּכִי אֲלֵיהֶם (אסתר ט, כ-ג).

קריאתו של מרדכי לקבוע שני ימי פורים, י"ד וט"ו באדר, מתבססת על תאריכי הימים בהם נחו מהמלחמות, ימים עם תוכן דומה ליוזמה שהחלה להתפשט בערי הפרזות. אמנם, יש הבדל בין היוזמה העממית לבין קריאתו של מרדכי. היוזמה העממית הייתה: "שמחה ומשחה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו" (שם יט), ואילו הקריאה של מרדכי: "לעשות אותם ימי משחה ושמחה ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים" (שם כב). הימים הללו לא הוגדרו כימים טובים, ומאידך נוספו בהם

2. הרמב"ן (מגילה ב ע"א) הסביר ש"המוקפין לא עשו כלום, לפי שהיה הנס גדול בפרזים והיה עליהם הסכנה יותר". דוד פתחי ("תקנת מועדי הפורים והמתח האידיאולוגי בין ארץ ישראל והגלות", המאיר לארץ, 65 [תשס"ו], עמ' 121) העלה אפשרות לפיה הייתה התנגדות של יושבי הערים המוקפות בארץ לעשות יום טוב ביומה של שושן, מאחר שמבחינתם משמעות הנס היא ההשפעה על קידום בניין המקדש בירושלים, ואין חשיבות להעצים את שקרה בשושן באופן מיוחד. קשה לקבל פרשנות זו, מאחר שהם יכלו לציין את השמחה ביום י"ד באדר כמו ערי הפרזות, שהרי גם הם נחו מהאויבים ביום זה.

מתנות לאביונים. מסורת בידי האמורא רבה בנו של רבא היא שהמשמעות של "יום טוב" בהקשר זה היא איסור מלאכה, כאמור בגמ' במגילה ה ע"ב:

רבה בריה דרבא אמר: ...הספד ותענית קבילו עליהו, מלאכה לא קבילו עליהו. דמעיקרא כתיב: "שמחה ומשתה ויום טוב", ולבסוף כתיב: "לעשות אותם ימי משתה ושמחה", ואילו יום טוב לא כתיב.³

בפסוקים הבאים לאחר מכן, מופיעים שוב הנימוקים לקביעת ימי הפורים (אסתר ט, כד-כו), ושוב מופיעה בפסוקים הסכמה כללית לקיים את שני ימי הפורים:

קִימוּ וְקָבְלוּ הַיְהוּדִים עֲלֵיהֶם וְעַל זִרְעָם וְעַל כָּל הַנְּלוּיִם עֲלֵיהֶם וְלֹא יַעֲבוֹר לְהִיּוֹת עֲשִׂים אֶת שְׁנֵי הַיָּמִים הָאֵלֶּה כְּכַתְּבָם וְכִזְמָנָם, בְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה. וְהַיָּמִים הָאֵלֶּה נִזְכָּרִים וְנִעֲשִׂים בְּכָל דּוֹר וְדוֹר מִשְׁפָּחָה וּמִשְׁפָּחָה מְדִינָה וּמְדִינָה וְעִיר וְעִיר, וַיְמִי הַפּוֹרִים הָאֵלֶּה לֹא יַעֲבְרוּ מִתּוֹךְ הַיְהוּדִים וְזָכְרָם לֹא יִסּוּף מִזִּרְעָם (אסתר ט, כז-כח).

עם זאת, נראה שזה לא הספיק, ואסתר הצטרפה לדברי מרדכי ושלחה אגרת גם בשמה לקיים את ימי הפורים כפי שהוצע:

וַתִּכְתֹּב אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה בֵּת אַבִּיחֵיל וּמְרַדְכֵי הַיְהוּדִי אֶת כָּל תַּקְּףָהּ, לְקַיֵּם אֶת אֲגֵרַת הַפּוֹרִים הַזֹּאת הַשְּׁנִית. וַיִּשְׁלַח סָפָרִים אֶל כָּל הַיְהוּדִים אֶל שִׁבְעֵי וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה מְדִינָה מַלְכוּת אַחַשְׁוֵרוּשׁ, דְּבָרֵי שְׁלוֹם וְאַמֶּת (אסתר ט, כט-ל).

"את כל תוקף" פירושו שאסתר הטילה את כל משקלה וגיבתה בכל כוחה את הקריאה של מרדכי לקיים את ימי הפורים המוצעים, או שכתבה על חשיבותם הרבה של ימי הפורים שהוצעו על ידי מרדכי. הכוונה ב"דברי שלום ואמת" היא שהמטרה היא להמשיך לחיות בשלום עם הפרסים, יחד עם ההצבעה על האמת וההודאה על הנס שקרה.⁴

3. על יישום הלכות אלו מעידות האמירות בפי האמוראים הבאים: "אמר רב יוסף: הכל מודים בפורים דבעינן נמי 'לכם' [=שמחה במאכל ומשתה]. מאי טעמא? 'מי משתה ושמחה' כתיב ביה. מר בריה דרבינא כולה שתא הוה יתיב בתעניתא, לבר מעצרתא ופוריא ומעלי יומא דכיפורי... פוריא – 'מי משתה ושמחה' כתיב" (פסחים סח ע"ב).

4. על הליך קבלת ימי פורים בעם ע"פ המסופר במגילה ובדרשות חז"ל, עסקו גם: אברהם וולפיש, "דברי שלום ואמת", הדסה היא אסתר, עמ' 122-130; דב הרמן, "ממתי נכללה אסתר בכתבי הקדש?", בית מקרא, 48 (תשס"ג), עמ' 321-334; יונתן גרוסמן, "שלבי התקבלות החג", אסתר – מגילת סתרים, עמ' 229-247.

ב. מסורות בחז"ל: מאבק על קביעת י"ד וט"ו באדר כימי פורים לדורות ומקרא מגילה בהם

מדוע צוינו מספר פעמים בפסוקי המגילה הסכמת היהודים וקבלתם לקיים את ימי הפורים, והצורך של מרדכי ואח"כ של אסתר ב"אגרת הפורים הזאת השנית" לעגן ולקבע את מעמד הימים הללו? לדברי רב שמואל בר רב יצחק, היה מתח סביב קביעת ימי הפורים, כאמור בירושלמי מגילה א, ה:

רבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק: מה עשו מרדכי ואסתר? כתבו אגרת ושלחו לרבתינו, שכן אמרו להם: מקבלין אתם עליכם שני ימים הלילו בכל שנה? אמרו להן: לא דיינו הצרות הבאות עלינו, אלא שאתם רוצין להוסיף עלינו עוד צרתו של המן. חזרו וכתבו להן אגרת שנייה, הדא היא דכתיב: "לקיים את אגרת הפורים הזאת השנית". מה היה כתוב בה? אמרו להן: אם מדבר זה אתם מתייראים, הרי היא כתובה ומעלה בארכיים: "הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס" (אסתר י, ב).

מסורת דומה מופיעה גם במדרש (רות רבה [לרנר] ד, ז), אלא ששם ההתכתבות הראשונית נערכת במסגרת מכתבי תפוצה לכל העם:

כתבו אגרות ושלחו לכל בני הגולה, ואמרו להם: מקבלין אתם עליכם להיות עושים שני הימים האלה?

הנוסחאות השונות מלמדות על מתח כפול: עם ההמון, ועם המנהיגות הרוחנית (אנשי כנסת הגדולה). בנוסח הבבלי, בגמ' מגילה ז ע"א, מופיע העימות בין אסתר לחכמים בקצרה:

אמר רב שמואל בר רב יצחק: שלחה להם אסתר לחכמים: קבעוני לדורות! שלחו לה: קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות. שלחה להם: כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס.

לא ברור דיו מה פשר בקשת אסתר "קבעוני לדורות". הקבלת הכתוב בבבלי ובירושלמי מבהירה שבקשתה הייתה לקבוע את החג לדורות, וכך פירש רש"י שם (ד"ה קבעוני): "ליום טוב ולקריאה, להיות לי לשם". רש"י ציין שתי דרישות שנועדו לשם מטרה אחת: קביעת יום טוב וקריאה במגילה, כדי לעשות שם לדורות לנס שאירע בימי אסתר. הבקשה אינה רק לקבוע יום טוב על בסיס היוזמה שהחלה בערים

פרוזות – "שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו" (אסתר ט, יט) – אלא גם לקרוא (ברבים, כנראה) את סיפור הנס.⁵

החשש והרתיעה מלקבל את דברי מרדכי ואסתר נבעה משתי סיבות:

א. פחד פיזי מהפרסים, שמא אזכור פומבי של חגיגת הנס בכל שנה תביא ליצירת מתח ולעימות מיותר עם. מדובר אמנם על הודאה ושמחה על הצלה מגזרת שמד, אבל בכל זאת היהודים נשארו לגור באותם מקומות תחת שליטתם של הפרסים.⁶ על כך השיבו מרדכי ואסתר, שסיפור הנס מתועד גם בארכיון של מלכי פרס ומדי, ואין ממה לחשוש.

ב. בעוד שהחשש הקודם יכול להיות אצל ההמון (כולו, או בוודאי חלק משמעותי ממנו) ואצל המנהיגות הרוחנית כאחד, הסיבה השנייה להתנגדות לקבע ציון הנס נבעה מחשש דתי פנימי, והיא שלא ניתן להוסיף מצוות חדשות על מה שצוונו בהר סיני. היה צורך לשאת ולתת בדבר "עד שהאיר הקב"ה את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים". מדובר על מצווה נוספת, שמשמעותה קביעת ימי שמחה חדשים בלוח השנה לדורות, בו בזמן שעד אז ימי החג היחידים היו אלו הכתובים בתורה.

ע"פ מסורות אלו, מה השיבו החכמים לדרישת מרדכי ואסתר באשר לקביעת ימי הפורים כיום טוב לדורות ולקריאת המגילה ברבים?
בתלמוד ירושלמי שהבאנו לעיל, נאמר כך:

רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: שמונים וחמישה זקנים, ומהם שלשים וכמה נביאים,⁷ היו מצטערין על הדבר הזה. אמרו: כתיב "אלה

5. דוד הנשקה ("מצוות הפורים", כתלנו, יב [תשמ"ז], עמ' 77-84) טען שתקנת חכמים לקבע את ימי הפורים היא רק באשר למקרא מגילה, בעוד שאר מצוות היום וחובותיו כיום הם מכח היוזמה וההתחייבות העממית.

6. אברהם וולפיש ("דברי שלום ואמת", הדסה היא אסתר, עמ' 107-137, בהע' 51) ציין שמסיבות אילו נומק בתלמוד בבלי מדוע אין אומרים הלל בפורים: "לפי שאין אומרים הלל על נס שבחוצה לארץ... רבא אמר אכתי עבדי אחשורוש אנן" (מגילה יד ע"א). לפיו, יתכן שזה הרקע למסורת בשמו של רב שמואל בר יהודה, לפיה המקום הראשון בו אימצו את הקביעה של חכמים הוא שושן: "בתחילה קבעוה בשושן, ולבסוף בכל העולם כולו" (מגילה ז ע"א).

7. מספר אנשי כנסת הגדולה הוא מאה ועשרים (מגילה יז ע"ב), וכאן מכונסים שמונים וחמישה מהם. במקור נוסף מצינו התכנסות של שמונים וחמישה זקנים (תוספתא כלים [בבא בתרא] [צוקרמאנדל ב, ד]. לוי גינצבורג (פירושים וחיידושים בירושלמי, חלק א, עמ' 327-330) טען שמניין מאה ועשרים חברי כנסת הגדולה מורכב משמונים וחמישה זקנים, שלושים ושניים נביאים, ובנוסף חגי זכריה ומלאכי. הרב שלמה גורן ("המאבק על הסנהדרין בימי הבית השני", עמ' 519-520) התאים אחרת את המספרים. חיים מנטל (אנשי כנסת הגדולה, עמ' 70) טען שהיו אלו שני מוסדות שונים. נראה להציע שהמספר של אנשי כנסת הגדולה לא היו קבוע: מאה עשרים חברים הוא המספר הגבוה

המצות אשר צוה ה' את משה" (ויקרא כז, לד). אילו המצות שנצטוונו מפי משה. כך אמר לנו משה, אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה, ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר? לא זז משם נושאים ונותנים בדבר, עד שהאיר הקב"ה את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים. הדא היא דכתיב: "ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר" (שמות יז, יד). "זאת" – תורה, כמה דתימא: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" (דברים ד, מד). "זכרון" – אילו הנביאים, "ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה'" (מלאכי ג, טז). "בספר" – אילו הכתובים, "ומאמר אסתר קיים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר" (אסתר ט, לב).

לא ברור מהירושלמי, איזו תשובה למדו הזקנים מהפסוק "כתוב זאת זכרון בספר": האם הדרשה מגבה את היכולת של חכמים לקבוע יום טוב במתכונת התואמת את יוזמת ערי הפרזות או את היכולת לתקן את קריאת המגילה ברבים, ושמא את שתי התקנות הללו כאחד (שכן אם עומדים לתקן יום טוב חדש, ניתן לעצב את תוכנו לפי רצון המתקנים). כמו כן, מתוך פסוקי המגילה והמסורות שבידי חכמים, לא ברור מה היה הסדר הכרונולוגי בקביעת ימי הפורים כיום טוב לדורות ובקביעת קריאת המגילה בימים הללו. האם הפנייה לציבור קדמה לפנייה לזקנים או להיפך, ואולי היה זה במקביל.⁸

מהפסוקים ומהאמור בגמרא מתקבל הרושם שמרדכי ואסתר פעלו בשני הערוצים. הם פנו לציבור וגם להנהגה הרוחנית כדי לקבל את תמיכתם במהלך החדש שברצונם

המוכר לנו, אבל יתכן שבתקופות מסוימות מספר החברים בכנסת הגדולה היו קטן יותר. יתכן עוד שהמספר של אנשי כנסת הגדולה הוא מאה ועשרים, אך באותם דיונים, בעקבות בקשת אסתר ומרדכי, התכנסו שמונים וחמשה מהם. הרמב"ם (בהקדמותיו למשנה ולמשנה תורה) כתב "תשלום מאה עשרים", זאת אומרת שבסך הכול היו 120 חברים שנשאו את השם הזה.

8. לדברי הרמב"ן (מגילה ב ע"א) הפנייה הראשונה הייתה לזקנים, ואח"כ לכל העם: "אחר שהאיר הקב"ה עיניהם ומצאו סמך מן התורה [כאן רמז הרמב"ן לדברי הירושלמי], עמד מרדכי ובית דינו וראו דבריהם של פרזים שראוי הנס הזה לעשות לו זכר לדורות וקבעו אותו על כל ישראל שכולן היו בספק... ועם כל זה היו בישראל מתייראים לנהוג זה בפרהסיא עד שחזר מרדכי ושלח להם חותם המלכה שצותה לעשות כן, ושוב לא נתייראו, שהיו אומרים מצות המלכה אנו עושין, זהו שכתוב: 'ותכתב אסתר המלכה ומרדכי היהודי את כל תוקף לקיים את אגרת הפורים האלה'". הר"ן (מגילה א ע"ב מדפי הרי"ף) הביא את דברי הרמב"ן הללו והקשה: "ולא ידעתי מה הוא זה, שלא הוזכר זה בגמרא אלא שתכתב מגילת אסתר". כוונתו לדברי הגמ' מגילה ז ע"א הדנה באפשרות להכליל את המגילה בכתבי הקודש (לקמן נעסוק בגמ' זו), אך הרמב"ן התכוון כמובן לאמור בתלמוד ירושלמי שציינו לעיל. כך העירו על דברי הר"ן גם: הרב שמעון בן צמח, שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן רצז; הרב אברהם בורנשטיין, שו"ת אבני נזר, חלק אורח חיים סי' תקיא, סעיף ד, וסי' תקטז סעיף כה; הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א, ברכי יוסף, אורח חיים סי' תרפח, א.

לחולל – קביעת יום טוב לדורות על בסיס יוזמת ערי הפרזות ל"שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו", בתוספת קריאת מגילת הנס ברבים.⁹ בסיכומו של דבר הן היהודים והן מנהיגיהם הרוחניים הסכימו לקריאת מרדכי ואסתר ותמכו בדרישה הכפולה הזו שלהם: "וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם" (אסתר ט, כח). כאמור, אין בידינו מספיק נתונים וידיעות על מנת לקבוע כמה זמן היה נדרש על מנת לגבש את תקנת ימי הפורים, ועד כמה הייתה הסכמה של העם בכל מקום לציין את החג, אבל בסיכומו של דבר, התחולל כאן תהליך של קביעת יום טוב חדש בלוח השנה, שהוגדר כיום משתה ושמחה ואופיין במצוות שמעמדה הוא מדרבנן. תנאים אחרים (תוספתא סוטה [ליברמן] ז, ד-ו) אף עיגנו את תקנת קריאת המגילה כמודל לתקנות חכמים אחרות¹⁰ הנלמדות מדרשות פסוקים או ממידות שהתורה נדרשת בהם:

מצינו כשהשביע משה את ישראל בערבות מואב אמר להם: לא על תנאי שבלבכם אני משביע אתכם אלא על תנאי שבלבי, שנאמר: "ולא אתכם לבדכם כי את אשר ישנו פה" (דברים כט, יד). אין לו אלא אתם, מניין לדורות הבאים אחריכם ולגרים שנתוספו עליכם? שנאמר: "ולא אתכם לבדכם", אלא "ואת אשר איננו פה עמנו היום". אין לי אלא מצות שנצטוו ישראל על הר סיני. מניין לרבות מקרא מגלה?¹¹ תלמוד לומר: "קיימו וקבלו".

9. הרמב"ם (הל' מגילה ב, יח) סיים את הלכות מגילה בכותבו ספרי הנביאים והכתובים עתידין להבטל אך לא כן מגילת אסתר, וגם ימי הפורים לא יבטלו לעולם, על בסיס דברי האמוראים בתלמוד הירושלמי: "רבי יוחנן אמר: הנביאים והכתובים עתידין ליבטל, וחמשת סיפרי תורה אינן עתידין ליבטל. מה טעמא? 'קול גדול ולא יסף' (דברים ה, יח). רבי שמעון בן לקיש אמר: אף מגילת אסתר והלכות אינן עתידין ליבטל. נאמר כאן: 'קול גדול ולא יסף', ונאמר להלן: 'וזכרם לא יסוף מזרעם'" (ירושלמי מגילה א, ה). הראב"ד (שם) הבין שלדברי הרמב"ם לא יילמדו כלל בספרי הנביאים והכתובים ו"דבר הדיוטות הוא זה, כי לא יבטל ספר מכל הספרים, שאין ספר שאין בו למוד, אבל כך אמרו: אפילו יבטלו שאר ספרים מלקרות בהם, מגילה לא תבטל מלקרות אותה בצבור". נראה שזו גם כוונת הרמב"ם.

10. קביעת ימי הפורים ומקרא מגילה בהם שמשו בסיס לדיון רחב ועקרוני באשר למצוות ותקנות שתוקנו ע"י חכמים במהלך הדורות, בשאלת היחס שבין סמכותם לתקן ולחדש מצוות למול איסור בל תוסיף (דברים ד, ב; שם יג, א). הרמב"ן בדברים ד, ב ביסס את שיטתו בסוגיה זו על דברי הירושלמי הנ"ל.

11. תוספתא זו מופיעה בבבלי, והגרסה בדפוס ובכת"י: "מצות העתידות להתחדש, כגון מקרא מגילה, מניין?" (שבועות לט ע"ב). מגילת אסתר היא דוגמא למצוות שחכמים מתקנים.

כך גם בגמרא במגילה יט ע"ב:

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: "ועליהם ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם בהר" (דברים ט, י)? מלמד שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידין לחדש. ומאי ניהו? מקרא מגילה.

ושם יד ע"א:

תנו רבנן: ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? אמר רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחירות אמרינן שירה – ממיתה לחיים לא כל שכן?

חכמים אחרים עיגנו את הסמכות לקבוע קריאת מגילה במסגרת יום טוב חדש בלוח השנה, בדרשה המורה שהייתה אף הסכמה שמימית לקביעה זו (רות רבה [וילנא] פרשה ד, ה):

ר' תנחומא בשם רבנן אמר: שלשה דברים גזרו בית דין של מטה והסכימו עמהם בית דין של מעלה, ואלו הן... ומגלת אסתר... רב ור' חנינא ור' יונתן ובר קפרא ור' יהושע בן לוי אמרו: המגילה הזאת אין נאמרה מפי בית דין, מסיני נאמרה. אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ומניין שהסכים הקב"ה עליהם? רב אמר: קימו וקבלו היהודים לא כתיב, "וקבל" (אסתר ט, כז) כתיב, רבן של יהודים קיבל.¹²

בגמרא (מגילה ז ע"א) מופיע שאסתר התדיינה עם החכמים על הכללת מגילת אסתר בין ספרי המקרא. למסורת זו, דרישת אסתר מהחכמים הייתה "כתבוני לדורות!":

רב ורב חנינא ורבי יוחנן ורב חביבא מתנו... שלחה להם אסתר לחכמים: כתבוני לדורות.¹³ שלחו לה: "הלא כתבתי לך שלישים" (משלי כב, כ), שלישים ולא רבעים. עד שמצאו לו מקרא כתוב בתורה: "כתוב זאת זכרון בספר" (שמות יז, יד). "כתוב זאת" – מה שכתוב כאן ובמשנה תורה. "זכרון" – מה שכתוב בנביאים, "בספר" – מה שכתוב במגילה. כתנאי: "כתוב זאת" – מה שכתוב כאן, "זכרון" – מה שכתוב במשנה תורה,

12. דברים דומים בניסוחים אחרים: בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה צו; ירושלמי ברכות ט, ה; בבלי מכות כג ע"ב; מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויחי סימן י.

13. כך הוא נוסח הדפוס. אך ברוב כת"י הגרסה היא: "כתבוני בספר", כנראה ספרי המקרא.

"בספר" – מה שכתוב בנביאים, דברי רבי יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר: "כתוב זאת" – מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, "זכרון" – מה שכתוב בנביאים, "בספר" – מה שכתוב במגילה.

בהמשך הסוגיה הציעו תנאים שונים פרשנות לפסוקים מתוך המגילה, מהם ניתן להוכיח שהמגילה נכתבה ברוח הקודש, כלומר בדרגה רוחנית מתאימה המאפשרת להכלילה בין ספרי הכתובים שבמקרא. לדבריהם לא היה ניתן לכתוב פסוקים מסוימים במגילה אלמלא העובדה שמי שכתבה ידע גם מה מסתתר במחשבתו של המן, או מה נודע למרדכי ברוח הקדש, ועוד. על פי הגמרא, מרדכי ואסתר דנו עם החכמים בשני נושאים: על קביעת ימי הפורים כיום טוב וקריאת מגילה בו ("קבעוני לדורות"), ועל הכללת המגילה בכתבי הקדש ("כתבוני לדורות", או: "כתבוני בספר").¹⁴ בשני הנושאים הללו הם השיגו את מבוקשם, ויתכן שהדבר נרמז בפסוק "ומאמר אסתר קים דברי הפורים האלה ונכתב בספר" (אסתר ט, לב): "ומאמר אסתר קים" – דבריה התקיימו והתקבלו, הן ב"דברי הפורים האלה" – קביעת ימי הפורים, והן ב"נכתב בספר" – הכללת המגילה בין ספרי המקרא.

דרשת הפסוק "כתב זאת זכרון בספר", המופיעה בשמו של ר' יונתן בבבלי, דומה מאד לזאת שבשם ר' יונתן בדרשת הירושלמי, אך יחד עם זאת בולט ההבדל בין הדרשות. הדרשה בבבלי עוסקת באפשרות להכליל את המגילה בין כתבי הקדש,¹⁵ בעוד שבתלמוד הירושלמי שאלת הכללת מגילת אסתר בין כתבי הקדש איננה עולה כלל לדיון. על פי הירושלמי הדיון כולו היה על קביעת ימי הפורים כימים טובים, כאשר בתחילה הייתה התנגדות פוליטית ואחריה התנגדות דתית, ולבסוף נמצא המקור שאפשר לחכמים לקבוע את ימי הפורים כחג בכל קהילות ישראל.

14. כך פרש: הרב אריה לייב ממיץ, טורי אבן, מגילה ז ע"א. הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א (ברכי יוסף, אורח חיים סי' תרפח, א) התאים את דרשות החכמים בירושלמי ובבבלי, וגם לדבריו אסתר ניהלה דיון בשני נושאים. כך גם כתב הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, אורח חיים חלק א סי' יד. לדברי הרב יוסף דב סולוביצ'יק ("כיבוד ועונג שבת", שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, חלק א עמ' סז-סח) המגילה מעידה שימי הפורים התקבלו ע"י העם, והדיון על הכללת המגילה בין כתבי הקדש נועד להעלות את מעמד ימי הפורים ולתת להם רמת מחויבות גדולה יותר, שהרי מעתה היא תחול על כל ישראל בתורת דבר ה' המחייב.

15. כך פירשו את הגמרא: המהרש"א, חידושי אגדות מגילה ז ע"א; הרב יהושע פלק, פני יהושע, מגילה ז ע"א; מהר"ץ חיות, מגילה ז ע"א. המהר"ץ חיות (כל כתבי מהר"ץ חיות, חלק א, עמ' צג-צה) כתב שמרדכי ואסתר דרשו לקבוע יום טוב, וחכמים הסכימו להכליל את המגילה בכתבי הקודש על סמך דרשה זו. את תקנת קריאת המגילה למדו חכמים במידת קל וחומר מפסח (מגילה יד ע"א).

ג. מקרא מגילה בי"ד באדר בערי הפרזות, ובט"ו באדר במוקפות חומה

מרדכי ואסתר הובילו מהלך שזכה לתמיכת העם והמנהיגים הרוחניים, וקבעו את ימי הפורים בי"ד ובט"ו באדר בכל שנה. אך היכן יצוין פורים בי"ד באדר והיכן בט"ו בו? מה תהיה ההתאמה בין הזמנים השונים לבין המקומות?

במגילה נאמר שהיושבים בערי הפרזות קבלו על עצמם לציין את פורים ביום י"ד באדר (אסתר ט, יט ו-כג), והיושבים בשושן ציינו יום טוב רק עם תום הלחימה, ולא בשנים שלאחר מכן (שם יח). עם קבלת הדרישה של מרדכי ואסתר לקיים שני ימי פורים, הפרזים המשיכו "את אשר החלו לעשות" (אסתר ט, כג), ומכאן שכל מי שלא ישב בעיר פרזתה, ציין את פורים ביום ט"ו באדר. זה כולל את היושבים בשושן וכל עיר אחרת המוקפת חומה.

במשנה במגילה (א, א) מופיעים הזמנים בהם קוראים במוקפות חומה ובמקומות פרוזים:

כרכין המוקפין חומה... קורין בחמשה עשר, כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר.¹⁶

ההתאמה בין הזמנים והמקומות היא על פי החלוקה הבאה: כרכים מוקפים חומה קוראים בט"ו באדר, וכפרים ועיירות גדולות, שהם כנראה מקומות ללא חומה (או מוקפות חומה אך לא מימות יהושע בן נון), קוראים בי"ד באדר. אמוראים אחרים (ירושלמי שקלים א, א; מגילה א, א) מביאים בשמו של ר' חייא רבה שגם המוקפים יכולים לקרוא מגילה בי"ד באדר:

בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכים. לא כן אמר רבי חלבו רב חונה רב בשם רבי חייא רבה: הכל יוצאין בארבעה עשר שהוא זמן קריאתה.

יומו המרכזי של פורים הוא בי"ד באדר, שהרי היוזמה הראשונית הייתה של בני הפרזים שנהגו לעשות יום טוב בי"ד באדר. קריאת מרדכי לקבוע יום טוב נוסף גם בט"ו באדר היא תקנה שהוצעה אחר כך, אבל היא לא נועדה לפגוע במעמדו של יום

16. גם במשנה בשקלים א, א מופיע שבכרכים קוראים מגילה בט"ו באדר. כך היא מילה מיוונית – כרכס. הרב יחיאל ב"ר נתן מרומי (הערוך, ערך כרך) הפנה לתרגום אונקלוס על הפס' "ערים גדולות ובצורות" (דברים ג, ה): "כל אלין קרוין כרכין מקפן שור". המילה כפר מופיעה פעם אחת במקרא: "וכפר העמונה" (יהושע יח, כד), ובערוך (בערך כפר) מפנה לתרגום אונקלוס לפס' "וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בנותיה" (במדבר כא, לב): "וכבשו כפרנהא". על משמעות המונחים כפר וכרך ראה: זאב ספראי, "הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", ירושלים תשנ"ה, עמ' 29-38.

י"ד באדר כיום המרכזי בו קוראים מגילה. ר' חייא איננו מקבל את הקביעה הגורפת המבחינה בין זמן פורים בפרזים ובמוקפים, ונותן עדיפות לזמן בו קוראים בפרזים, גם ליושבים בערים מוקפות חומה.¹⁷

אמוראים אחרים מסייגים את האפשרות שגם בכרכים יכולים לקרוא מגילה בי"ד באדר. כך נאמר בסוגיות הירושלמי שם:

רבי יוסה ורבי אחא הוון יתיבין. אמר רבי יוסה לרבי אחא: לא מסתברא לשעבר, אבל לבא. והא תני מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין אותה שני ימים? אמר ליה אוף אנא סבר כן. אמר רבי מנא ויאות. אילו משקרייה בארבעה עשר חוזר וקרייא בחמשה עשר שמא אין שומעין לו? אם אומר את כן נמצאת עוקר זמן כרכין בידך.

לדברי האמוראים הללו אפשרות כזו היא רק בדיעבד. אם קראו בכרכים בי"ד באדר יצאו ידי חובה, אבל לכתחילה יש לקרוא מגילה בכרכים בט"ו באדר בלבד,¹⁸ שכן אם נטען שהוראת דברי ר' חייא היא שבני כרכים שקראו מגילה בי"ד באדר יצאו ידי חובה לכתחילה "נמצאת עוקר זמן כרכים בידך". המגמה היא להציב באופן ברור שני ימי פורים, בהתאמה למקומות השונים, ולא לתת גיבוי לאפשרויות אחרות שיחלישו את מעמדו של יום ט"ו באדר כיום פורים בכרכים.

עם זאת, אמוראים אחרים לא שללו לחלוטין את דברי ר' חייא, ודבריו משמשים משענת לקביעת הלכות אחרות בהקשר למקרא מגילה בעיר מוקפת חומה במצבים ייחודיים וחריגים:

כשט"ו באדר חל בשבת, אין קוראים את המגילה בו ביום. מה עושים בשנה כזו? היה מקום לומר שהמוקפים לא יקראו כלל מגילה בשנה כזו, אך אפשרות זו אינה עולה על הפרק. גם האפשרות לקרוא את המגילה ביום ראשון (ט"ז באדר) אינה באה

17. בירושלמי מגילה א, א הועלתה שאלה אחרת לדיון: מדוע יש צורך לציין את פורים בשני תאריכים. ההצעה היא שהכל, הן פרוזים והן מוקפים, יקראו באותו תאריך, בי"ד או בט"ו באדר. הצעה כזו מערערת לחלוטין את תקנתם של מרדכי ואסתר שביקשו לקבוע שני ימים לפורים בהתאמה למקומות שונים. דיון זה בא בעקבות ההנמקה של ר' יהושע בן לוי, שהתקנה נועדה לחלוק כבוד לארץ ישראל, וההצעות לקבוע יום אחד לפורים הם על מנת שלא יראה שהיה צורך לקבוע מעמד מיוחד לערים המוקפות בארץ. תשובות אמוראי הירושלמי מבוססות על דרשות פסוקים המסבירות מדוע יש צורך לקבוע יום אחר לערים המוקפות מימות יב"ן ומחזקות את הנימוק לפיו נועדה התקנה לחלוק כבוד לארץ ישראל, והדיון שם לא בא מעמדה לפיה יש מעמד מועדף ליום י"ד באדר.

18. הרב יוסף שלום אלישיב (קובץ תשובות חלק ג עמ' קמ) פירש את הירושלמי באופן הבא: אם אדם יודע שהוא לא יהיה בט"ו באדר במקומו בעיר מוקפת חומה, יקרא בי"ד באדר, אך אם בט"ו באדר הוא יהיה בכל זאת בכרך, שוב יהיה חייב לקרוא. על מצב כזה נאמר שאם יצא ידי חובתו לגמרי בקריאה בי"ד אדר, הרי אתה עוקר תקנת קריאה בט"ו באדר.

בחשבון, מאחר שמקובל על הכול ש"מקרא מגלה... מקדימין ולא מאחרין" (משנה מגילה א, ג; תוספתא מגילה [ליברמן] א, ד). ההצעה היא להקדים את קריאת המגילה. כך בתוספתא מגילה א, ב:

חל להיות [י"ד באדר] בערב שבת. כרכין המוקפין חומה מקדימין ליום הכניסה [יום חמישי י"ג באדר], ועיירות גדולות בו ביום. ר' יוסה אומר: אומר אני שלא יקדמו בני כרכין לבני עיירות אבל קורין עמהן בו ביום [בי"ד באדר].

הדעה שהתקבלה במשנה היא להקדים את קריאת המגילה ליום ששי, י"ד באדר, כאמור במשנה במגילה א, א:

חל להיות ערב שבת [י"ד באדר בערב שבת וט"ו באדר בשבת]... מוקפות חומה קורין בו ביום [בי"ד באדר].

בירושלמי מגילה א, ג נימק ר' זעירא את העמדה לפיה יש להקדים את מקרא המגילה ליום ששי, י"ד באדר:

מפני מה אמרו חל להיות לכרכים בשבת קורין בערב שבת? דאמר רבי חלבו רב חונה רב בשם רבי חייה רבה: הכל יוצאין בארבעה עשר שהוא זמן קריאתה.

אי היכולת של בני הכרכים לקרוא מגילה בשבת מחייבת למצוא פתרון שיתאים לסיטואציה הייחודית הזו, והפתרון שהוצע הוא להקדים את הקריאה ליום ששי י"ד באדר. לדברי ר' זעירא פתרון זה נשען על דברי ר' חייה שבני הכרכים יכולים לקרוא מגילה בי"ד באדר.

הלכה נוספת בהלכות קריאת מגילה מבוססת על דברי ר' חייה: העובדה שפורים מצוין במשך יומיים במקומות שונים מציבה בעיה בפני מי שלא נמצא במקומו הקבוע: "בן עיר שהלך לכרך, ובן כרך שהלך לעיר" (משנה מגילה ב, ג). אחת הנגזרות בשל המעבר והתנועה ממקום למקום היא שאלת הירושלמי מגילה ב, ג: "בן כרך מהו שיוציא את בן עיר ידי חובתו?", כלומר: האם בן כרך שנמצא בי"ד באדר בעיר פרוזה וקורא שם מגילה מוציא ידי חובה את בני העיר? צדדי הספק הם אלו:

יבא כהדא כל שאינו חייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתו,¹⁹ או יבא כהיא דאמר רבי חלבו רב חונה רב בשם רבי חייה רבה הכל יוצאין בארבעה עשר שהוא זמן קריאתה?

19. ע"פ משנה ראש השנה ג, ח.

הסתמא דתלמוד ירושלמי איננו מכריע את הבעיה, אך על כל פנים דברי ר' חייא משמשים כנימוק בהתלבטות.

קיים הבדל בולט בין שני המצבים הייחודיים בהם נעזרו בדבריו של ר' חייא: כשט"ו באדר חל בשבת ולא ניתן לקרוא בו מגילה, יש צורך למצוא פתרון לכל היושבים בערים מוקפות חומה בשל קביעת חכמים שאין קוראים מגילה בשבת. אפשר היה לתקן שבשנה כזו בני הכרכים לא יקראו מגילה כלל, או שיקדימו את קריאתה ליום חמישי י"ג באדר (עמדה כזו מובאת בתוספתא במגילה א, ב), ולדברי ר' זעירא הקביעה היא שיקראו ביום ששי, על בסיס דברי ר' חייא. לעומת זאת, כשבן כרך הולך לעיר וקורא בה מגילה, ניתן היה לקבוע שהוא לא יוציא אחרים ידי חובה, כי הוא לא בר חיובא כלל באותו הזמן. אף על פי כן, למרות שזו בעיה אישית, מסתפק הירושלמי שמא יש מקום להסתמך על דברי ר' חייא שזמן הקריאה לכל הוא בי"ד באדר.²⁰

לעומת גישתם של האמוראים בירושלמי, שנתנו גיבוי לדברי ר' חייא לפיו יש מעמד עודף ליום י"ד באדר (לפחות במצבים מיוחדים בהם אם קראו בי"ד באדר יצאו בדיעבד), בגמרא בבבלי קיימת מגמה של הבחנה ברורה בין יום י"ד באדר כיום הקריאה לפרזים, ויום ט"ו באדר כיום קריאה למוקפים. על דברי המשנה במגילה א, א "כרכין המוקפין חומה... קורין בחמשה עשר, כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר" שאלה הגמ' במגילה ב ע"ב: "מנא הני מילי?". השאלה היא על העיקרון הכללי לפיו בערים מוקפות חומה קוראים בט"ו באדר. הבנת מגמת השאלה באופן זה היא לאור הדיון המתקיים אחר כך בגמרא. רבא למד מתוך הפסוק שעסק ביוזמה שפשטה בערים פרזות, שבני ערים מוקפות חומה קוראים בט"ו באדר:

אמר רבא: דאמר קרא "על כן היהודים הפרזים הישבים בערי הפרזות"

(אסתר ט, יט), מדפרזים בארבעה עשר, מוקפין בחמשה עשר.

20. פוסקים מאוחרים יותר הסתמכו גם כן על דברי ר' חלבו בירושלמי. בערים שיש לגביהם ספק האם הן מוקפות חומה קוראים מגילה יומיים: בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר בלא ברכה. הרב מנחם המאירי (בית הבחירה מגילה ב ע"ב) כתב שקוראים בי"ד באדר בברכה, וכך גם כתב הרב אליהו מוילנא, הגר"א, אורח חיים סי' תרפח סעיף ד. במקרה אחר, נשאל הרב עובדיה יוסף (ש"ת יביע אומר חלק א, אורח חיים סימן מג) האם אפשר להקדים ולקראו מגילה בירושלים בפלג המנחה בשל העוצר שהטילו שלטונות המנדט הבריטי בשעות החשיכה בפורים תש"ז. תשובתו: "יש למצוא פתח להקל, לפי מה שכתוב בירושלמי (פ"ק דשקלים ופ"ק דמגילה), הכל יוצאים בי"ד שהוא זמן קריאתה. נמצא שאף בני כרכים שקראו בי"ד יצאו ידי חובה. ונהי דלכתחילה צריך לקראה בזמנה, כיון דבדיעבד יוצאים ידי חובה בי"ד, אין כאן שום חשש לברכה לבטלה לבני כרך (כגון פה ירושלים עה"ק), להקדים ולקראו מבעוד יום אחר פלג המנחה". הוא ציין לדברי הגר"א הללו, והוסיף: "נמצא דסמיכנין להלכה על דברי הירושלמי. ודון מינה ואוקי באתרין". זאת על אף שהקריאה בי"ד באדר בפלג המנחה נועדה להחליף את הקריאה בליל ט"ו באדר, ולא לשמש כקריאה של י"ד באדר.

הגמרא הקשתה על הלימוד מהפסוק שעסק ביוזמת הפרזים ביחס למוקפים, ומעלה אפשרויות אחרות:

ואימא: פרזים בארבעה עשר, מוקפין כלל כלל לא?! ולא ישראל נינהו? ועוד, "מהדו ועד כוש" כתיב.

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין בארביסר ובחמיסר, כדכתיב "להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בכל שנה" (אסתר ט, כא)? אי הוה כתב את יום ארבעה עשר וחמשה עשר כדקאמרת, השתא דכתיב "את יום ארבעה עשר ואת יום חמשה עשר", אתא "את" ופסיק: הני בארבעה עשר, והני בחמשה עשר.²¹

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין אי בעו בארביסר אי בעו בחמיסר? אמר קרא "בזמניהם" – זמנו של זה לא זמנו של זה. ואימא בתליסר? כשושן.

הנחה מוסכמת היא שהפרזים מציינים את פורים וקוראים מגילה בי"ד באדר. לעומת זאת יש מקום לערער על ההבנה לפיה המוקפים קוראים בט"ו באדר, שכן יתכנו אפשרויות אחרות ביחס אליהם: שלא יקראו מגילה כלל, שיקראו בי"ד ובט"ו, שיקראו בי"ד או בט"ו, או שיקראו בי"ג. כל האפשרויות הללו נדחו, מסברא או מדיוק בלשון הפסוקים. התובנות העולות מהגמרא הם:

א. ישנה חלוקת זמנים ברורה בין המקומות. בפרזים קוראים מגילה בי"ד באדר, ובמוקפים קוראים אותה בט"ו בו. האפשרות שבמוקפות חומה יקראו גם בי"ד באדר, או שיוכלו לבחור בין י"ד לט"ו נשללת לחלוטין, למעט אם ט"ו באדר חל בשבת.

ב. המגמה היא שכל עם ישראל יציין את החג הזה, ומה עוד שהנס אירע במדינות המלך אחשורוש, שכבר קבלו עליהם לקיים את שני ימי הפורים בעקבות קריאתו של מרדכי.²²

ג. ליום הקריאה של המוקפים בט"ו באדר יש זיקה ליום בו ציינו את החג בשושן לאחר המלחמה.

21. הרב מנחם המאירי (בית הבחירה מגילה ב ע"א) כתב ש"הכרכים לרוב חשיבותם ראוי להם לשמוח בשני הימים, ואם היתה קריאתם בי"ד כבר כלתה השמחה אחר שעבר יום עיקר הנס. אבל כשקורין בט"ו, אי אפשר שלא לשמוח קצת ביום י"ד שהוא תחילת הנס ועיקרו". לדבריו התקנה שהכרכים יקראו ביום ט"ו מבוססת על כך שהם ישמחו גם ביום י"ד באדר.

22. בהקשר זה נציין עוד, שחכמים תקנו ימים נוספים בהם ניתן לקרוא מגילה לבני הכפרים. בני הכפרים היו מתכנסים בעיירות גדולות בימי שני וחמישי לצרכים שונים, וחכמים תקנו שיהיה ניתן לקרוא מגילה בימי שני או חמישי הסמוכים ביותר לפורים (משנה מגילה א, א).

יתכן שכל ההצעות הללו נועדו לשלול לחלוטין נסיונות להעמיד את יום י"ד באדר כיום מועדף, כעמדה שהובאה בירושלמי בשמו של ר' חייא. בולטת מכל השאלה: "ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין אי בעו בארביסר, אי בעו בחמיסר?", המקבילה לעמדתו של ר' חייא. על הצעה זו משיב הדרשן: "אמר קרא 'בזמניהם': זמנו של זה לא זמנו של זה". לכל מקום יש את הזמן שנקבע לו, והדבר אינו נתון כלל לבחירה. גם כשסוגיית הבבלי עוסקת בשאלת ט"ו באדר שחל בשבת, על אף שמוסכם על הכול שמקדימים את הקריאה ליום ששי י"ד באדר, לא נזכר כלל נימוקו של ר' חייא שבהקדומו ליום ששי יצאו מאחר שהוא זמן קריאתה. גם בסוגיית הבבלי על בן כרך שהלך לעיר ולהיפך (מגילה יח ע"ב-י"ט ע"א) לא נזכרת עמדה מסוג זה.

ד. מוקפות חומה – שושן, מימות אחשורוש, כל חומה

בפסוקי המגילה מודגש זמן קריאתה בי"ד באדר בערים פרוזות. רבא דייק מתוך הפסוק שבערים מוקפות חומה קוראים על פי תקנת מרדכי בט"ו באדר. מה מגדיר את הערים הללו כמוקפות? שלושה תנאים (תוספתא מגילה [ליברמן] א, א), הביעו עמדות שונות בדבר:

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר.

ר' יהושע בן קרחא אומר: מימות אחשורוש.

אמר ר' יוסה בן יהודה: היכן מצינו לשושן הבירה שמוקפת חומה מימות

יהושע בן נון? אלא "משפחה ומשפחה מדינה ומדינה עיר ועיר" (אסתר

ט, כח).

העמדה הראשונה היא זו שהתקבלה במשנה (מגילה א, א):

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר.

על פי עמדה זו, בעיר שהייתה מוקפת חומה בזמן התרחשות נס פורים, אך שחומתה אינה מימות יהושע, יצינו את פורים ויקראו מגילה בי"ד באדר, כמו בעיר פרוזה. בסעיף הבא נרחיב בניתוח הנמקות האמוראים לבחירתה של עמדה זו, ובהסברי הפרשנים לדבריהם. בפרק זה נתמקד בעמדות החולקות, ובעימות שביניהם. ר' יהושע בן קרחא ור' יוסי בר יהודה הציעו הצעות אחרות לאיזו תקופה יש לשייך את החומה המקפת את העיר באשר לקריאת המגילה וקביעת יום פורים בט"ו באדר. לא ברור האם כך הם נהגו באופן מעשי, או שהם הביעו עמדה מה היה ראוי להיקבע ע"י מתקני התקנה.

ר' יהושע בן קרחא קשר את קביעת יום ט"ו באדר כיום מקרא המגילה להתרחשות ההיסטורית שלה: "ר' יהושע בן קרחא אומר: מימות אחשורוש". בתלמוד הירושלמי

(מגילה א, א) לא מנומקת דעתו של ר' יהושע בן קרחה, אלא רק תגובתו של ר' יוסי בר יהודה לדבריו:

תני רבי יהושע בן קרחה אומר: מימות אחשורוש. אמר ליה רבי יוסי בי רבי יהודה: וכי מה עניין שושן הבירה לבוא לכאן? אם משושן הבירה את למד, מעתה בשושן הבירה אל יקראו, ושאר כל המקומות יקראו?

לדברי ר' יוסי בן יהודה, אם שושן היא הבסיס לקריאת מגילה בט"ו בערים מוקפות חומה, אזי בשושן לא יקראו בי"ד באדר אלא בט"ו באדר, ובמקומות אחרים יקראו בי"ד באדר, שהרי מי יודע אם היו מוקפות חומה.²³ אפשרות אחרת היא לגרוס כך: "אם משושן הבירה את למד מעתה, בשושן הבירה יקראו, ושאר כל המקומות אל יקראו"²⁴ כלומר שבשושן יקראו בט"ו באדר, ובשאר המקומות לא יקראו בתאריך זה. בכל מקרה, התוצאה הסופית לפי שתי הגרסאות היא אחת.

פרשנות זו נשענת על בסיס טיעון עובדתי: האמנם ערים אחרות היו מוקפות חומה באותה עת בימי אחשורוש. אך ניתן להציע גם טיעון מהותי: גם אם היה ידוע על ערים נוספות מימי אחשורוש שהיו מוקפות באותם ימים – מה מיוחד בערים אלו עד שיש לקבוע את מקרא המגילה בהן בט"ו באדר? הרי גם בהם פסקו מלהילחם בי"ד באדר, כמו בכל הערים האחרות, רק בשושן עצמה פסקה הלחימה בט"ו באדר. מכל מקום, בתלמוד ירושלמי לא מובאת תשובה לטיעון זה של ר' יוסי בר יהודה כנגד דברי ר' יהושע בן קרחה.

בתלמוד בבלי (מגילה ב ע"ב) מנומקת דעתו של ר' יהושע בן קרחה:

רבי יהושע בן קרחה אומר: כרכין המוקפין חומה מימות אחשורוש קורין בחמשה עשר. מאי טעמא דרבי יהושע בן קרחה? כי שושן, מה שושן מוקפת חומה מימות אחשורוש וקורין בחמשה עשר, אף כל שמוקפת חומה מימות אחשורוש קורין בחמשה עשר.

יום ט"ו באדר צוין כיום משתה ושמחה ע"י יושבי שושן שהייתה מוקפת חומה, ומכאן יש להסיק שכך יש לנהוג בכל בכל עיר שהייתה מוקפת חומה באותה עת כמו שושן. כך פירש רש"י: "ומשני כשושן – כיון דלא רמז לך הכתוב זמן המוקפין אימת הוא, ואשכחן שושן שעשו בחמשה עשר – מסתברא שאותו היום שייר למוקפין".

23. כך פירשו את הירושלמי: זאב וולף רבינוביץ, שערי תורת ארץ ישראל, עמ' 301; פרופ' שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה – סדר מועד, עמ' 1122. הרב דוד פרנקל בשירי הקרבן שם מפרש גם כן כך, אך פירוש זה נראה לו דחוק, ולכן בחר לפרש את הירושלמי בהתאמה לדברי ר' יוסי בר יהודה בתוספתא מגילה א, א (דבריו יובאו לקמן). כמותו פירש גם הרב משה מרגלית בפני משה שם.

24. כך ע"פ הגהות שערי אפרים, הובאו אצל הרב יששכר תמר, עלי תמר – מגילה, עמ' ז.

הגמרא עימתה את דעתו של ר' יהושע בן קרחה עם העמדות האחרות החולקות עליו:

תנא דידן מאי טעמא לא אמר כרבי יהושע בן קרחה? מאי טעמא?...
שושן דעבדא כמאן, לא כפרזים ולא כמוקפין! אמר רבא [ואמרי לה
כדי]25: שאני שושן הואיל ונעשה בה²⁶ נס.

לפי התנא של המשנה, הסובר שהגדרת הערים המוקפות חומה נקבעת לפי מצבן בתקופת יהושע בן נון – שושן עצמה, המציינת את פורים בט"ו באדר, איננה עונה לקריטריון זה, שכן היא איננה מוקפת חומה מימות יהושע. על כך השיב רבא שלשושן יש מעמד מיוחד, מאחר שבה היה הנס וממנה למדו לכל הערים המוקפות האחרות. ר' יוסי בר יהודה קשר את קביעת יום ט"ו באדר למציאות שבכל זמן נתון. בכל שנה יקראו בט"ו באדר בכל עיר שיש בה חומה באותו זמן, וכדבריו בתוספתא:

אמר ר' יוסה בן יהודה: היכן מצינו לשושן הבירה שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון? אלא "משפחה ומשפחה מדינה ומדינה עיר ועיר" (אסתר ט, כח).

ר' יוסי בר יהודה יצא כנגד הקביעה של התנא שאמר שמדובר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, שהרי אז יצא שבשושן לא יקראו בט"ו באדר. לדברי ר' יוסי בר יהודה, היום בו פסקו מלהילחם בשושן, איננו קשור כלל ליום בו פסקו מלהילחם במקומות האחרים. מכיוון שהקביעה לפיה יש לקרוא בערים מוקפות חומה היא רק בשל הדמיון לשושן, אזי אין צורך לקשור את הגדרת הערים למציאות היסטורית מסוימת אלא רק לאופייה הפיזי של העיר.

בתלמוד ירושלמי (שם) סוכמה מחלוקתם של שלושת התנאים כך:

תלתא תניין תנייא: קדמייא סבר מימר מימות יהושע בן נון, תנייא אחרייא סבר מימר מימות אחשורוש, תנייא אחרייא סבר מימר עיר

25. לא מופיע בחלק מעדי הנוסח. בכת"י מינכן 95 הגרסה היא: "ואמרי לה אביי".
26. כך הגרסה ברוב עדי הנוסח, ומשמעות דברי רבא היא שבשושן מציינים בט"ו באדר בשל הנס שהיה במקום. כך הסביר רש"י שם, וכן הרמב"ם (הל' מגילה א, ה). הריא"ז (פסקים למסכת מגילה עמ' קכא) כתב: "לפי שנעשה בה נס יותר משאר עיירות, שהרגו באויביהם ביום י"ג וביום י"ד ונחו בט"ו".
בכת"י וטיקן 134 הגרסה היא: "שנעשה לה נס", ואף גרסה זו היא באותה משמעות. אך בכת"י ספרייה בריטית (400) HARL. 5508 ובכת"י מינכן 140 הגרסה היא: "שנעשה בו הנס", דהיינו שההתייחסות היא לזמן, לתאריך ט"ו באדר. כך גם גירסת הטור והשולחן ערוך (אורח חיים ס' תרפח, ב), וכך פירש הרב מנחם המאירי (בית הבחירה מגילה ב ע"ב): "מפני שנעשה בו הנס רצה לומר ביום ט"ו. רוצה לומר שיום הנס שבה היה ביום חמשה עשר... ויום המנוחה הוא הנקרא יום הנס".

מכל מקום. נמצאתה אומר: רבי יהושע בן קרחה ורבי יוסי בי רבי יהודה שניהם אמרו דבר אחד. אלא שזה למד מטעם אחד, וזה למד מטעם אחד.

המכנה המשותף בין ר' יהושע בן קרחה לבין ר' יוסי בר יהודה הוא שהם הציגו הסבר לאופייה של עיר מוקפת חומה בהתאם לזמן התרחשות המגילה או בהתאם למציאות קיומית שבכל שנה, ולדברי שניהם חייבת להיות חומה לעיר בעת קריאת המגילה,²⁷ בעוד שהתנא הראשון קשר את פורים הנחוג ביום ט"ו באדר לפרק זמן היסטורי שונה – תקופתו של יהושע בן נון. את הסעיף הבא נקדיש לבירור עמדת תנא זה.

ה. מגילה בט"ו באדר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון – כבודה של ארץ ישראל

כאמור, בשושן קוראים מגילה בט"ו באדר, וכן ב"כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון". מה מיוחד בערים המוקפות מימות יהושע בן נון? בתורה ישנו מעמד ייחודי לבית בעיר מוקפת חומה בארץ ישראל, המתבטא באופן מכירתו ובאפשרות לגאול אותו. בית בעיר מוקפת חומה ניתן למכור ולגאול מיד הקונה בתוך שנה תמימה בלבד, בכל עת שירצה המוכר במהלך אותה השנה ובלא גרעון כסף. אם לא יעשה כן עד תום השנה, יהיה הבית חלוט ביד הקונה לצמיתות, וגם בשנת היובל לא יחזור לידי המוכר (ויקרא כה, כט-ל). האפשרות הראשונה למימוש ויישום צו זה הייתה מעת כניסת עם ישראל לארץ תחת מנהיגותו של יהושע בן נון, ומכאן ההגדרה: "ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון". במשנה כלים (א, ז) ובתוספתא (כלים [בבא קמא] [צוקרמאנדל] א, יד) אמר ר' מנחם בן יוסי שיש עוד שתי הלכות ייחודיות לערים אילו: "[א] שמשלחים מתוכן את המצורעים"²⁸ [ב] ומסבבין לתוכן מת עד שירצו. יצא – אין מחזירין אותו".

במשנה (ערכין ט, ו) נאמר מה מאפיינה של עיר חומה בה חלים הלכות אלו:

עיר שגגותיה חומתה [=הבתים צפופים כעין רכבת סגורה והגגות משמשות חומה], ושאינה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון אינה כבתי ערי חומה.²⁹

27. פרופ' שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה – סדר מועד, עמ' 1123.

28. נזכר גם: בתוספתא נגעים (צוקרמאנדל) ז, יד-טו; ספרא מצורע פרשה ו פרק ד.

29. ראה: בעז זיסו, "עיר שגגותיה חומתה", ו'עיר מוק"ח מימות יב"ן' לאור הממצא הארכיאולוגי

בנוסף, מספר הבתים המינימלי שצריכים להיות בעיר מוקפת על מנת להחיל עליה דינים אלו הוא "שלוש חצרות של שני שני בתים" (שם). כלומר, לפחות שלוש חצרות שבתוך כל אחת מהן בנויים שני בתים.³⁰ מהי הסיבה המהותית הקושרת את יום הפורים שבט"ו באדר לימי כניסת עם ישראל לארץ לאחר יציאתם ממצרים ונדודיהם במשך ארבעים שנה במדבר? בתלמוד ירושלמי (שם) נאמר:

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון.

ר' סימון הוא ר' שמעון בן פזי שהיה כנראה תלמידו של ר' יהושע בן לוי (ברכות י"ע"א). אכן, הסבר זה בשמו של רבי יהושע בן לוי תואם למקור אחר בו הוא חרד לכבודה ולמעלתה של ארץ ישראל (כתובת קיב ע"א). מהו הכבוד שחולקים לערי ארץ ישראל בכך? הפרשנים הציעו מגוון הסברים לדבריו של ר' יהושע בן לוי:

1. להימנע מגנותה של ארץ ישראל החרבה באותה עת, או להזכירה באופן חיובי.

לו היו קובעים שרק שושן או אף ערים מוקפות חומה באותה תקופה יקראו בט"ו באדר "היתה כל ארץ ישראל כערי הפרזות, לפי שהיתה חריבה באותן הימים והיה הדבר גנאי, ולפיכך תלו אותה בימות יהושע כדי לחלוק כבוד לארץ".³¹ הגנאי הוא בכך שיש חג מיוחד בערים מוקפות חומה בחוץ לארץ, כי באותה העת היו ערי ארץ ישראל חרבות. ע"פ פרשנות זו ההנמקה היא להימנע מלהבליט את מצב הערים בארץ ישראל בתחילת בית שני. הרמב"ם (הל' מגילה א, ה) הציג זאת בנוסח חיובי:

ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין

ביהודה", מחקרי יהודה ושומרון, טו (תשס"ו), עמ' 85-100. לדבריו הממצא הארכיאולוגי תואם לכתוב במקורות חז"ל.

30. ספרא פרשה בהר פרשה ד, ד: משנה עירובין ה, ו.

31. הרשב"א, מגילה ב ע"א. באופן דומה כתבו גם: הריטב"א, מגילה ב ע"א; הר"ן, מגילה דף א ע"א בדפי הרי"ף; הרב מנחם המאירי, בית הבחירה מגילה ב ע"א; ספר המכתם, עמ' א; רא"ש, תוספות למסכת מגילה עמ' קסד; הרב יצחק אור זרוע, ספר אור זרוע, חלק ב, הלכות מגילה סימן שסז, עמ' 454; הרב אהרון בר' יעקב, ספר כלבו סימן מה, דף ד ע"ב; הרב אשתורי הפרחי, ספר כפתור ופרח, פרק י, ירושלים תשנ"ז, עמ' רנג; הרב יואל סירקיס, בית חדש (על הטור), אורח חיים סימן תרפח; הרב שמואל בן דוד הלוי, טורי זהב (על השו"ע), אורח חיים סימן תרפח ס"ק א, ועוד.

המוקפין חומה, אף על פי שהן עתה חרבין, הואיל והיו מוקפין בימי הושע. ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה.³²

קריאה ביום בו קוראים בשושן משווה את מעמד הערים, אף על פי שהחומות שמימות הושע חרבו.

2. עיקר הנס היה ליושבי ארץ ישראל הגרים בה

סיפור הנס התרחש בשושן, אך השלכותיו המשמעותיות היו דווקא ליישוב היהודי שגר בארץ ישראל באותה עת. כך כתב הרמב"ן (מגילה ב ע"א):

בזמנו של נס זה... אנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו, ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא...³³ ולפי שהיה עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל, והיא היתה חרבה שעדיין לא בנו בה כלום משעת עלייתן, לא ראוי שיהיו לירושלים עיר הקדש וכל ערי יהודה וישראל הבצורות נידונות כערי הפרזים, והחזירו הענין לימי הושע וחלקו בין המוקפין חומה מימות הושע בן נון לשאינן מוקפין חומה. זהו שאמרו בירושלמי ר' סימון בשם ר"י בן לוי חלקו כבוד לא"י כי היתה חרבה באותן הימים ותלו אותו בימי הושע בן נון.³⁴

יום ייחודי רק ליושבי שושן היה מאפיל על ההתיישבות המתפתחת בארץ ישראל, שהרי מלאחר נס פורים נסללה הדרך לבניין המקדש השני ולבניין ירושלים והארץ כולה.

3. כדי שהכול יעלו לארץ וישבו בערי החומה, ויום ט"ו באדר יהיה פורים לרוב עם ישראל

זהו ניסיון לגרום באמצעות התקנה לכך שיהודי העולם יעלו לארץ ויציינו את הנס

32. דברים דומים כתב הרמב"ם בפירושו למשנה, מסכת מגילה א, א. הרב יוסף קארו (בית יוסף, טור אורח חיים סימן תרפח) הקביל תקנה זו לתקנה מאוחרת של חכמים לאחר חורבן בית שני: "ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרין בפרק בתרא דראש השנה (ל ע"א) דאית לן למיעבד זכר למקדש". בדבריו הוא הסתמך גם על דברי הרמב"ם הללו.

33. הר"ן (מגילה דף א ע"א מדפי הרי"ף) הקשה על אמירה זו שהיא איננה נכונה מבחינה היסטורית, שהרי רק מעט עלו, וגם הרמב"ן עצמו (מגילה, יא ע"ב) כתב על תקופה זו: "נשארו גדוליהם ורובן בבבל". יתכן וכוונת הרמב"ן לומר שביחס למספר העולים לארץ בתחילת בית שני, הרוב כבר עלו בעת שהתחולל הנס, אך ביחס לעם כולו, רובו נשאר באותה עת בחו"ל. ראה במאמרי: "ערים המוקפות חומה – כבוד וזכרון לארץ ישראל", מועדי יהודה וישראל, עמ' 314-315.

34. הרב שמעון בן צמח דוראן (שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן רצז) כתב: "עיקר הטעם כדברי הרמב"ן ז"ל". ראה עוד: הרב חיים דב שעוועל, "שיטת הרמב"ן בהלכות מגילה", הדרום, לט (תשל"ד), עמ' 29-35.

בערים מוקפות חומה, ביום בו פסקה המלחמה לחלוטין בשושן המוקפת חומה. כך כתב החתם סופר (דרשות חתם סופר, דרוש לשנת תקי"ף):

ונראה לי לתת טעם הגון שתלה במוקף חומה מימות יהושע בן נון. כי עיקר יום טוב ביום ט"ו מנוחת שושן. כי מה יועיל מנוחת כל העולם אם בבירת המלך אש מלחמה בוער. על כן אין שמחה לכלל ישראל אלא ביום ט"ו, והיתה כונת מרדכי שבמהרה יתקבצו כל ישראל גוי אחד לארצם, וישכנו בעריהם בארץ ישראל, ויהיה יום ט"ו לרוב ישראל. והפרזים שסביבותיהם... הניחו להם יום י"ד. אך בעוונותינו הרבים לא עלו והרוב קוראים בי"ד ומיעוט בט"ו.

המעט שעלו לארץ, החלו להנהיג קריאת מגילה בט"ו באדר בעריה המוקפות חומה של ארץ ישראל.³⁵

4. המקום הקבוע והנצחי של עם ישראל הוא בארץ, ויש לעצב את החג בהתאם לכך

הפרשנים הצביעו על המצב של הערים המוקפות חומה או של היושבים בארץ בהשוואה למה שנעשה בשושן באותה עת. ההסבר להלן, הוא מתוך מבט עתידי. כך כתב הראי"ה קוק (מצוות ראייה, עמ' צב):

זהו לחלוק כבוד לארץ ישראל שבירושלמי. דבאמת בחו"ל אין חילוק כלל בשום דין בין מוקפים לשאינן מוקפים, אלא מפני שבארץ ישראל יש הבדל, וראוי לקבוע שורש חילוק דינים באותה המידה שבארץ ישראל ימצא זה החילוק על פי התורה, באשר סוף עם ה' הוא להיות קבועים בארץ ישראל, כהבטחת ה' יתברך הנאמנה: 'ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם' (עמוס ט, טו).

אין ערך נצחי בהבלטת שושן או גם ערים מוקפות חומה מתקופת אחשורוש, עם זאת שסיפור הנס היה בחו"ל. הקביעה של היום צריכה להיות מתוך מבט לטווח ארוך ונצחי. מקומו הקבוע של עם ישראל הוא בארץ ישראל, ויש לתקן את ימי החג כך שבמקום הקבוע של עם ישראל יהיה ברור ההבדל בין יומם של הפרזים לבין יומם של המוקפים.³⁶

35. זאב פלק ("פורים דמוקפות", סיני, קד [תשמ"ט], עמ' רפז-רפח) הציע שעולי שושן הבירה שהיו בירושלים היו מתכנסים לקרוא מגילה כמנהגם בט"ו באדר, באותו חדר שהיה בהר הבית בשער המזרחי בו הייתה מצוירת תבנית שושן הבירה (מיקום החדר ותיאורו – ע"פ רש"י למנחות צח ע"א ד"ה בשושן). לימים התקבל החג ופשט בירושלים ובערים מוקף.

36. הרב יששכר תמר (עלי תמר – מועדים, מגילה עמ' ז) כתב שלמרות שהערים הללו בא"י חרבות,

5. התחדשות במעמד הערים המוקפות חומה בארץ לאחר הגלות, לקראת חידוש המלא

כאמור לעיל, לערים המוקפות חומה יש מעמד ייחודי במסגרת מעלות הקדושה של ארץ ישראל. כך נאמר במשנה כלים א, ו-ח:

עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושה? שמביאים ממנה העומר והבכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאים כן מכל הארצות. עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחים מתוכן את המצורעים, ומסבבין לתוכן מת עד שירצו – יצא, אין מחזירין אותו. לפני מן החומה מקודש מהם...

ההלכות הייחודיות שבערי חומה בטלו עם חורבן הארץ בסוף בית ראשון: "כיון שגלו ישראל לבבל בטלה מהן מצות ערי חומה" (תוספתא ערכין [צוקרמאנדל] ה, טז). כעת, בתחילת בית שני, מתחדשת הלכה בקריאת מגילה בערי חומה, ובכך השתקם מעמדן על אף שקדושתן המקורית בטלה.³⁷ העובדה שקוראים בערים הללו את מגילת אסתר בתאריך שונה מכל מקום אחר בארץ ובעולם מעמיד אותן במקום אחר ומבליט מחדש את הייחודיות שבערים הללו. כמה שנים אחרי תקנת הפורים עלה עזרא לארץ והשלים את תהליך ביצור מעמדן של הערים המוקפות חומה כבעבר. חידוש (או שחזור) מעמדן של ערי חומה כשעזרא עולה נלמד מדרשת פסוק בספר נחמיה המשווה בין שיבת ציון בתחילת בית שני לבין ימי הכניסה לארץ בזמן יהושע בן נון (סדר עולם רבה [ליינר] פרק ל; ערכין לב ע"ב):

"כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל" (נחמיה ח, יז). אפשר לומר כן? אלא מקיש ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע. מה בימי יהושע נתחייבו במעשרות ובשמיטין וביובלות וקדשו ערי חומה,³⁸ אף ביאתן בימי עזרא נתחייבו במעשרות ובשמיטין וביובלות וקדשו ערי חומה, והיו ששין ושמחין לפני המקום ברוך הוא, שנאמר: "ותהי שמחה גדולה מאד" (שם).

כיון שסופן להבנות על ידינו ולהיות כרך, זהו הכבוד שחלקו לארץ ישראל גם בשעה שהיא חרבה. 37. ראשונים (על מגילה ב ע"א) הקשו מה הטעם לתלות את כבודה של ארץ ישראל בערים אלו, כאשר קדושתן בטלה. הרשב"א הסביר שאכן אין צורך בקדושת ערי חומה לשם מקרא מגילה. הרמב"ן הסביר שמאחר ומדובר רק בכבוד תלו בימות יהושע, והריטב"א הסביר שעל אף שהערים הללו חרבו, בכל אופן "מצוות שלה חשובות בעינינו".

38. בכמה מקומות מופיע בדברי חז"ל שקדושת הארץ לעניין המצוות התלויות בה קשורה ליהושע בן נון (ובנוסח אחר: עולי מצרים): משנה שביעית ו, א, וירושלמי שם; מגילה י ע"ב; חגיגה ג ע"ב; יבמות טז ע"א; שבועות טז ע"א; חולין ז ע"א.

לא רק זאת: מעלות קדושתה של ארץ ישראל הם בצורה מעגלית – ארץ ישראל כולה, ערים המוקפות חומה מימות יהושע, ירושלים, הרב הבית, המקדש, ומעזרת נשים, ואילך עד ל"קודש הקדשים מקודש מהם, שאין נכנס לשם אלא כהן גדול ביום הכפורים בשעת העבודה" (משנה כלים א, ט). העמדת מקום מסוים במרכז, מתאפשרת כשיוצרים סביבו מעגלים חיצוניים, המבססים ומדגישים את מרכזיותו.³⁹ חידוש מעמדן של ערי החומה מימות יהושע בכל רחבי הארץ מעצים את המעלה הבאה, המעגל של הערים המוקפות חומה, ואת חומתה של העיר ירושלים.⁴⁰ הנמקת ר' יהושע בן לוי, "לחלוק כבוד לארץ ישראל", לא מופיעה בתלמוד הבבלי כלל. בגמ' במגילה ב ע"ב מנומקים דברי התנא הסובר שמעמד הערים המוקפות נקבע על פי תקופת יהושע בדרשה מילולית בפסוקים:

ותנא דידן מאי טעמא? יליף "פרזי" "פרזי". כתיב הכא: "על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות" (אסתר ט, יט) וכתוב התם: "לבד מערי הפרזי הרבה מאד" (דברים ג, ה). מה להלן [מוקפת חומה] מימות יהושע בן נון, אף כאן [מוקפת חומה]⁴¹ מימות יהושע בן נון.⁴²

המונח "ערי הפרזי" נזכר בספר דברים, ערב הכניסה לארץ בהנהגת יהושע בן נון. השימוש במונח הזה במגילת אסתר רומז לכך שיש להקביל את התקופות. כשם שבכניסה לארץ היו שישבו בערים מוקפות והיו שישבו בערים פרוזות, בהתאם לכך

39. אדל ברלין ("אסתר", מקרא לישראל, ירושלים-תל אביב תשס"א, עמ' 60-61) כתבה שמקור השם 'בירה' הוא ככל הנראה ה-birtu האכדי, שמשמעו 'מצודה'. המילה "בירה" מופיעה רק בספרי בית שני. שתי ערים מכוונות במקרא בירה: שושן (עשר פעמים מופיע הביטוי 'שושן הבירה' במגילת אסתר; דניאל ח, ב; נחמיה א, א), וירושלים (נחמיה ב, ח; ז, ב; דברי הימים א כט, יט).
40. ראה במאמרי: "ערים המוקפות חומה – כבוד וזכרון לארץ ישראל", מועדי יהודה וישראל, עמ' 315-318. ראה גם: עדיאל קדרי, "קידוש הארץ ומקרא מגילה" עלון שבות, 124 (תשמ"ט), עמ' 108-127.
41. כך הוא בגירסת הדפוס ובכמה כת"י. רש"י העיר שלא גורסים את המילים הללו, מאחר שהדרשה מתמקדת בערי פרזות ולא במוק"ח. גם הגר"א מחק מילים אילו. אך בחלק מעדי הנוסח (גטינגן 3; קולומביה 141X893-T) פיתרון הבעיה הוא בגרסה הבאה: "מה פרזים דהתם, מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון, אף פרזים דהכא, מוקפין חומה דידהו מימות יהושע בן נון". או ע"פ כתבי יד אחרים (מינכן 95, מינכן 140): "מה להלן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון אף כאן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון". רבנו חננאל גרס: "ומוקפות חומה דבהדיהן מימות יב"ן, כי הכי קורין בט"ו". אליעזר סגל ("הגהות שבגליונות מסכת מגילה בדפוס פיזרו מספריית הבודליאנה", עלי ספר, ט [תשמ"א], עמ' 130-139) לא הבחין בין הנוסחאות השונות שבכתבי היד, וציין שאין כת"י שגורס כהבנת רש"י. ראה עוד: ירחמיאל ברודי, "ספרות הגאונים והטקסט התלמודי", מחקרי תלמוד: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים (עורכים: יעקב זוסמן, ודוד רוזנטל), חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' 260-261.
42. דרשה דומה נמצאת בירושלמי מגילה א, א בשמו של ר' יהודה בן פזי, שהשתמש בה להסביר מדוע לא תקנו שהכול יקראו ב"ד באדר, בעוד שמטרת הדרשה כאן היא להסביר את עמדת התנא הסובר שערים מוקפות חומה הם מימות יב"ן.

יש להתאים את ימי פורים בין הפרזים והמוקפים. דרשה זו יוצרת קשר מילולי ייחודי בין התקופות אך קשה ללמוד ממנה מה הערך או התועלת ביצירת הקשר הזה.⁴³ זאת ועוד. לא רק שעניין כבודה של ארץ ישראל לא נזכר בבבלי, אלא שמעמדה הייחודי של שושן בה קוראים בט"ו באדר, מובלט מאד בתלמוד זה. הגמרא במגילה ב ע"ב הציעה שבערים מוקפות חומה יקראו מגילה בי"ג באדר, ומשיבה במילה אחת: "כשושן". רש"י (ד"ה ומשני כשושן) הסביר: "כיון דלא רמז לך הכתוב זמן המוקפין אימת הוא, ואשכחן שושן שעשו בחמשה עשר, מסתברא שאותו היום שייר למוקפין". יש זיקה ברורה בין הקביעה שמוקפות חומה יצינו פורים בט"ו באדר, לבין יום הנס שצוין בשושן גם כן בתאריך זה. גם בהמשך הסוגיה ציין רבא את ייחודה של שושן: "שאני שושן הואיל ונעשה בה נס".⁴⁴ בגמרא במגילה ז ע"א הובאו גם דברי רב שמואל בר יהודה: "בתחילה קבעוה בשושן, ולבסוף בכל העולם כולו".

בעוד שהתלמוד הירושלמי העצים את מעמדן של הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון בארץ ישראל, ואת הקריאה הייחודית בשושן הזכיר רק במסגרת טיעונו של ר' יוסי בר יהודה כנגד דברי ר' יהושע בן קרחה – בבבלי הסיבה בשלה קוראים מגילה בט"ו באדר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון היא דרשנית, ומודגשת זיקת הערים המוקפות חומה מימות יהושע לשושן ש"נעשה בה הנס", "ובתחילה קבעוה בשושן".⁴⁵

6. כבודו של יהושע בן נון הלוחם הראשון בעמלק וכובש הארץ

היו שעסקו גם בשאלה מדוע קשרו זאת ליהושע בן נון ולא למשה רבנו, או באופן כללי לזמן בו נכנס עם ישראל לארץ? הפרשנות חולקת כבוד גם ליהושע בן נון:

מה ראו אנשי כנסת הגדולה לתלות הדבר ביהושע בן נון? ותירצו הראשונים ז"ל משום דיהושע בן נון הוא שנלחם בעמלק תחלה, והמן היה מזרע עמלק.⁴⁶

43. הריטב"א (שם) ראה בגזרה שווה זו אסמכתא לשונית: "מסתברא לי דלאו למימרא דגמר פרזים פרזים בגזירה שוה, דהא ליכא למימר דנעביד גזירה שווה מדאורייתא למגילה, אלא לומר שניתנה לידש ללמוד מלישנא שמשמעות לשון פרזים דמגילה כפרזים דאורייתא, והוכחת לשון בעלמא הוא".

44. וכדברי הריטב"א (מגילה ג ע"ב): "לפיכך יהבו ליה חשיבותא למקרי בט"ו ככרכים גמורים". הרב אריה לייב ממיץ, (טורי אבן, מגילה ב ע"ב) הרחיב עוד: "הואיל וכל מעשה נס זה הכתוב במגילה נעשה בתוכה חלקו לה כבוד וחשיבותה בנס זה שתהא קריאתה שוין למוקפת חומה מימות יהושע בן נון".

45. על הבדלי הגישות הללו שבין הירושלמי והבבלי עמד בהרחבה: דוד פתחי, לעיל הע' 2.
46. ריטב"א, מגילה ב ע"א. כך כתבו גם: הר"ן, מגילה ב ע"א; הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, מגילה

להסבר זה נקשרת אגדה:

"כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע" (שמות יז, יד). מה נשתנית מצוה זו שנאמרה בלשון זה יותר משאר מצוות? כשהתחיל יהושע במלחמת עמלק היה מחזר להיותה מסתיימת על ידו. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אמור לו, כשיגיע זמנו של עמלק לימחות מלפני, יהא הוא נזכר עליה. והוא ששינונו: כל עיר שהיא מוקפת חומה מימות יהושע.⁴⁷

התקנה לקרוא בט"ו באדר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון נועדה להבליט את פעליו של יהושע בן נון, המנהיג הראשון שלחם נגד עמלק עוד ברפידים. על מלחמה זו של יהושע עמלק, קוראים בתורה ביום פורים (משנה מגילה ג, ו). וכאז כן עתה, המלחמה עם המן, ובני עמו עמלק, היא המשכה של אותה מלחמה. פרשנים אחרים הדגישו את העובדה שיהושע היה ראשון המנהיגים שכבשו את ארץ ישראל: "תלו הדבר ביהושע שהוא עיקר כיבושה של ארץ ישראל".⁴⁸ לדבריהם הדגש אינו כנגד מי נלחם יהושע, ולא העובדה שהוא נלחם עוד במדבר כנגד עמלק, אלא העובדה שיהושע בן נון הנהיג את כיבושה של ארץ ישראל לאחר כניסת עם ישראל לארץ. בכך מצביעים על העובדה שהמלחמה בהמן ובעמלק עמו היא המשכה של המלחמה עליה נלחם יהושע בן נון עם העמים יושבי הארץ. לכן, כדי לחלוק כבוד ליהושע, תיקנו לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה, שהמאפיין שלהם הוא היותן מוקפות חומה מימי יהושע בן נון.

ב ע"א; ספר המכתם עמ' א בשם רש"י; הרב יוסף חביבא, נימוקי יוסף, חידושים למסכת מגילה, עמ' א, בשם רש"י; הרב אהרון בר' יעקב, ספר כלבו סימן מה, דף ד ע"ב, וספר אורחות חיים הלכות מגילה סעיף ח, עמ' רסד; הרב דוד אבודרהם, ספר אבודרהם – סדר תפילת פורים, עמ' רח; הרב מאיר בן שמעון המעילי, ספר המאורות למסכת מגילה עמ' שטו; שיטה למסכת מגילה מיסודם של רבותינו חכמי פרובאנס איטליה וספרד, עמ' א; הרב עובדיה מברטנורא, פירוש למשנה מגילה א, א.

47. הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, מגילה ב ע"א.

48. הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, מגילה ב ע"א. הרב אברהם בן נתן הירחי (ספר המנהיג, הלכות מגילה עמ' רלה) כתב כך: "כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון שחלק את הארץ לשנים עשר שבטים קורין בחמשה עשר". ראה עוד: הרב אלעזר בן יהודה מגרמייזא, ספר הרוקח, הלכות סוכות סימן ריט, עמ' קיז; הרב דוד אבודרהם, ספר אבודרהם – סדר תפילת פורים, עמ' רח; הרב מאיר בן שמעון המעילי, ספר המאורות למסכת מגילה, עמ' שטו.